

Д. Донцов.

Партія чи Орден?*)

Хто не жив свідомим життям перед війною, той не здасть собі справи, серед якої анархії думок шамотається теперішнє покоління.

Це слідно на занепаді партійництва. І то скрізь в Європі: в Англії конає прастара повна блискучих традицій, ліберальна партія; соціяліст Мак-Дональд стає на чолі консервативного кабінету; в Росії й Німеччині одні соціялісти вимордовують других; в Польщі партія Дмовського, зі західно-католицької стає совітофільською, з буржуазної — протикапіталістичною; у нас наступає заламання Драгоманівщини й народництва. А головно всюди народжуються „партії“ зовсім нового типу: фашизм, большевизм, гітлеризм, ляпівський рух у Фінляндії, рух, організований Мослім в Англії, „блакитні сорочки“ д-ра Прета в Португалії і пр.

Чи оті рухи різняться від партій програмами? Почасті, але головно тактикою і світоглядом. Бо програмово комунізм є лиш лівим крилом марксизму, а гітлеризм ліве крило Гугенбергівців. Та шалена нагінка на ці „партії“ з боку старого лібералізму і соціялізму свідчить, що тут виступає дійсно нова ідея, нова організаційна форма; що тут іде про цілий спліт найдражливіших проблем, які хвилюють сучасність.

Коли схочемо порівнати з якимсь знаним уже типом оті нові „партії“, — назв'їм їх услівно фашистівськими (бо і в большевизмі можна доглянути риси російського фашизму), то побачимо як багато спільного мають вони з тими організаціями, які ми зовемо **Чинами**, **Законами**, **Орденами**, — зі сектами релігійного, світського і мішаного характеру, з їх духом і духом їх основоположників.

Передусім **мет** а тих новотворів. Це не мета політичних партій: 8 годинний день праці, знесення мит, парламентарна праця, то-що. Їх мета інша, обширніша: „соціялізм“, „фашистівська держава“, „das Dritte Reich“, не реформа, лиш радикальний переворот обставин і людської психіки. Але цеж якраз було й метою і Лютра, і Пуританів, і Єзуїтів чи Тамплієрів, з їх ціллю боротьби з невірними.

Гітлер пише: „в той час, як програма якоїсь лише політичної партії є тільки рецептою для успішного висліду

*) Ця стаття це відчит, виголошений у Львові 20 лист. мин. р. Отже статті в щоденній пресі на ту саму тему (напр. в „Нов. Часі“ 26. і 28. XI. м. р. і д-ра Ю. Стецюка під заг. „Партія — Союзи — Орден“, 7. I.) — явилися після виголошення цього відчиту.

найблищих виборів⁴, програма ордену є „цілий світогляд“, є „проголошення війни існуючому ладові“ існуючому світоглядові. В протилежність до партії, „світогляд... не є схильний співпрацювати з існуючим станом, він почувається зобов'язаний, всіми силами поборювати цей стан і цілий ворожий світ ідей, приготівляючи його упадок“^{*)}. І також було й взаїмне наставлення протестантизму й католицизму в XVI в.

Провідник націонал-соціалізму пише: „Світогляд є нетерпимий і не задовольняється ролею одної партії поряд із іншими, він жадає свого виключного визнання й цілковитої перестанови всього громадського життя згідно зі своїми поглядами“^{**}). Але також було й відношення первісного християнства до релігії й церкви фарисеїв і до поганських вівтарів... В цитованій книзі читаємо: політичні партії стремлять „через т. зв. позитивну співпрацю здобути собі містечко при кориті існуючих установ... Політичні партії схильні до компромісів, але світогляди ніколи. Політичні партії числяться навіть з поглядами противника, світогляди — проголошують свою непомильність“^{***}).

Всі оті моменти властиві не тільки гітлеризмові, але й комунізові і мусолінізові. Їх жеж знаходимо й в психіці основоположників нових релігій і Чинів. Ту саму нетерпимість, ту саму віру, почуття непомильності, ту саму виключність, те саме „іконоборство“, ту саму війну з ідолопоклонством.

Так само для тих Чинів фашизму чи комунізму, так і для Маркса і для Магомета ворожий світ — просто не існує. Він з усіма його богами — це світ фантазії, який треба збури, диявольська омана, яку треба розпорошити закляттям, а не пертракувати з нею. Магомет казав до навертуваних: „оті ваші ідоли є лише дерево... Я кажу вам, то не є бог, то лиш дерево!“[†]) Майже дослівно з тим самим закляттям звертається й Кромвель до парламенту, що його він хоче розігнати: „ви називаєте себе парламентом... Ви не є жадним парламентом! Кількож то з вас живуть в погорді до заповідей Божих., а в згоді зі заповідями Люципера... Як можете ви бути парламентом господнього народу? Геть звідси!“ Подібно, в імені свого комуністичного бога промовляв Ленін до російських установчих Зборів. Так само поступив би з райхстагом Гітлер по удачній перевороті, тут уже не протиставляється „гіршій“ програмі „ліпшу“, лише „боже“ — „люциперовому“,

*) Mein Kampf, von Adolf Hitler, XIV Aufl, Vg. Fr. Eher Nachf. München, 1932, s. 508.

***) op. cit., s. 506.

***) op. cit. 507.

†) Thomas Carlyle, Über Helden etc., Vierte Vorlesung.

тут входить в гру момент виключности, містики, натхніння „божим глаголом“.

Подібною мовою розмовляв і з папськими висланцями Мартін Лютер. Петро Паольо Верджерьо пропонував реформаторові рішення спірні справи на церковнім Соборі. „А як жеж, — відповів Лютер, — я піду на ваш собор і хай я страчу свою голову, коли мені не удасться там оборонити мої твердження проти цілого світу; що виходить з моїх уст, це не мій гнів, лиш гнів Божий“. І якраз тою самою мовою промовляє до Лютра його противник Хома Мінцер, бо й з його уст „говорить сам Бог“.

Де панує така виключність і нетерпимість думки, де противника називається „апостолом диявола“, де протиставляється своєю ідею чужій, як Бога Люциперові, або як релігію „трудящого народа“ жменці „визискувачів“, там нема мови про компроміс, там є лише „демонізм, вогонь, божевілля і шал“, які бачив в очах Лютра єпископ Капо д' Істрії, що розмовляв з ним,*) — вогонь, в яким вже блимала луна трицятьлітньої війни.

А до всього того прилучується ще почуття власної непомилности. Лютер готов був визнати рішення Собору, але в тім лиш випадку, колиб ті постанови згоджувалися з його, Лютра толкуванням Св. Письма, та колиб склад Собору згори забезпечував прийняття науки Лютра.**). На таких услівях мабуть погодився б з постановами Устан. Зборів і Ленін, і Гітлер з райхстагом, якого членів називав „шахраями“, „шакалами“ і „парляментарними вошами“. І не свідчить це зовсім про те, що фашисти і Лютер були антидемократи, а папа демократ (тоді поняття й мабуть і слова того ще не було). Це свідчить тільки про оте почуття власної непомилности в основоположників нових Чинів, про іманентну їм безкомпромісовість супроти ворожого світу і більшости, незнану партіям. —

Так само заховувався й Гнат Льюйоля, який наражав себе нераз навіть на гнів намісника Св. Петра. А коли Людвик французький, видаляючи Єзуїтів зі свогою королівства, натякнув на можливість скасування декрету, аби лиш Чин згодився на деякі зміни своєї конституції, генерал Ордену Роккі відповів: *Sint ut sunt, aut non sint!* (мають бути такими, як є, або хай зовсім не будуть). Так міг би відповісти й Мусоліні і так ніколи не відповість на компромісові пропозиції жадна політична партія. Статут партії складається з передискутованих параграфів, статут Чину з догм віри. Партія основана на програмі, Чин на світогляді. Партія змінюється і пристосовується, Чин непомилний й зі

*) *Geschichte d. Päpste seit d. Ausgang d. Mittelalters, mit Benutzung d. päpstlichen Geheimen Archivs u. vieler anderen Archiven, bearb. v. Ludwig Freiherr von Pastor, Freiburg in B., 1928, B. V., s. 55.*

**) *ibid. V. 55.*

свогого шляху не збочус. Це не випадок, що якраз Єзуїтам завдячує католицька церква догму непомильності пап.

Societas Jesu повстала для боротьби з маловірними серед католиків, для поборювання нової віри Лютра. Непримириме наставлення Орденів вимагає активної боєвої психіки. І Гітлер жадає від членів своєї „партії“, щоб були „здецидованими борцями“, бо мусять „поборювати світ ворожих ідей“. Відомо, що на подібних ідейних підставах стоїть і фашизм. Вже на зборах перших фашистів 23. марта 1919 р. в Міляні заложено Fasci di Combattimento, для політичної, передусім вуличної боротьби з урядом, що потурав інтернаціоналістам. Тим самим духом перенятий був і Лютер; ні величавий образ Вормського райхстагу, ні блиск світської й духовної аристократії з цісарем, князями й папськими легатами, — не відвів його від гадки боротьби, ані не напровадив на гадку відректися своїх „єресей“. Боротьба є девізою й воюючого ордену большевизму.

З такого наставлення льогічно випливає заповідь примусу, насильства, як засобу осягнення тріумфу своєї правди. Раса, спільна як політичним Орденам нашого віку, так і м. и. марксизмові XIX в., так і християнству з його інквізицією і воєнними походами для визволення Гроба Господня. Енгельс писав, що „без насильства і без крицяної безоглядности ніщо не доконувалося в історії“*). Про право примінювати найгостріші засоби боротьби пише й Гітлер.**)

На думку якобинця Марата „лише силою можна добитися тріумфу свободи і — забезпечити загальне щастя“.***) Який дух оживляв у тім відношенні якобинців взагалі, видно з жалів жирондиста Верньо: „Ми бачимо — промовляв він — як розвивається у нас ця дивна система свободи, коли (якобинці) вам кажуть: ви вільні, але думайте як ми, інакше ми віддамо вас помсті народа; ви вільні, але схиліть голову перед ідолом, якому поклоняємося ми, або ми віддамо вас помсті народа: ви вільні, але лучіться з нами, щоби переслідувати людей (невигідних нам), інакше ми віддамо вас помсті народа“... Ось слова, які моглиби вийти з уст і Леніна, і Мусоліні, і трибуналу св. Інквізиції, яка судила Жанну д' Арк, і Яна Гуса.

Бо всі ордени до себе подібні і ніюдин з них не має нічого спільного з тим, що зветься в наші часи партією. „Я, Мартінус Лютер, прагну спричинитися до цього (до перемоги своєї віри) молитвою, але де треба, також і кулаком“.) Так говорив своєю трохи простацькою мовою заложитель протестантизму. Ось чому поява на овиді історії

*) F. Engels, Der demokratische Panslavismus.

**) Hittler, op. cit. s. 597.

***) Les Pamphlets de Marat, par Charles Vellay, Paris, 1911, Eug. Fasquelle, p. 303.

†) Geschichte des Pöpste, V, 63.

тих людей завше віщувала бурю: кромвелівські війни, війни Ісламу, трицятлітню війну, війни Наполеонські, совітські. І в кожному разі стрясення і вибухи. В імя абстрактної справедливости. Недурно сміявся один російський гуморист (псевдонім Дон Амінадо): „Нема небезпечнішого вибуху від вибуху справедливости. Як лиш почувте, що ось-ось має затріюмфувати справедливить, висловіть хутчій своє захоплення, і — відскочте набік“.

Та помилявся би той, що рухи, започатковані отими Чинами, лише анархічні рухи, руїнницькі. Вони звертаються проти фальшивих богів, але не на те, щоб замкнути на колодку церкви, лиш щоб внести до них власних святих. Старі вівтарі буриться тільки на те, щоби натомість здвинути нові. Ті „анархісти“ бунтуються в імя нового, ще вибагливішого послуху. Повстають проти готових авторитетів не через те, що незносний був їм їх тягар, лиш тому, що був за слабій.*)

Знаний історик Вельс пише, що коли нарід за реформації повставав проти церкви, то не проти її сили, а проти її слабости. „В релігійних справах нарід хотів не щоб його менше, лише щоб його більше провадили, хотів дій правдиво-релігійного проводу... Повставалося проти папи зовсім не тому, що він був релігійним зверхником світу, а скорше тому, що він вже ним не був“...**)

Льойоля і Єзуїти, коли й впадали в конфлікт з папством, то не тому, що (як нпр. старокатолики) хотілиби бути вільніші від авторитету Риму, лиш тому, що хотіли скріплення авторитету. І Лютер не мріяв про ослаблення церковного авторитету. Тільки про заміну його іншим. Недурно провідник селянських бунтів Мінцер називав його Віттемберським папою і лаяв цього звістуна релігійної свободи за те, що „будує нову вязницю для віри“. Подібно і фашизм збунтувався проти ліберального режиму на те, щоб скріпити державну ідею: тоді коли ліберальна держава конала, амнестиюючи дезертирів, дозволяючи зворохобленій вулиці протягом півтора місяця тримати в своїм посіданні фабрики, і навіть королівську фльоту.

Вірний слуга упадаючого царату В. Шульгін писав (в „Мемуарах“) в 1917 р.: „Ми були такі безрадні, що навіть не знали, як заховуватися, як здобути собі послух, у кого, проти кого, в чій імені“. . . От в такі якраз хвилини за-нархізованя, абдикації влади і являються оті „руїнники“, які знають як здобути послух, у кого, проти кого і в імя чого — в імя своєї виключної ідеї, свого бажання наказувати і вести, в імя своєї місії. Amplius, девіза Єзуїтів могла би бути й девізою і Сталіна і Гітлера. Ворохобляться не

*) Carlyle, op. cit., s. 140 і слід.

**) Wells, Weltgeschichte, s. 414.

проти твердої руки, лиш проти слабкої. Перша голова, яка — в тих руках — падає під ножом гільотини, попадає під нього не за своє тиранство, а за свою слабкість. Аж наступні попадають туди за те, що запізно надумалися бути сильними. Сталін, який тисячами забивав людей за найменше підозріння в ворожості до режиму, міг прийти до влади лише тому, що п'ять разів бігав з царського заслання, не поносячи за свою діяльність жадних прикрішних наслідків від караючої, але вже спараліжованої руки вмираючого противника.

Тому власне, що ці ордени стремлять до створення нового авторитету, є в них, як у жадній партії, розвинений культ провідника: „вождь всемірного пролетарята“ — Володимир Ленін, il Duce — Беніто Мусоліні, der Führer — Адольф Гітлер, „генерал“ ордену Єзуїтів... Тому ідеєю орденів є ідея активної меншости, яка провадить більшість; тому вони антидемократи, хоч нераз демофіли, а коли демагоги, то кращі за демократичних хлополопів. Ленін ще давно перед революцією твердив, що десятох мудрих зроблять більше від сотки ослів і казав, що твердитиме це завше, скількиб і не закидали йому гріх антидемократизму. Подібно Гітлер: „більшість не може заступити людину. Більшість завше є представницею не тільки глупоти, але й трусости. Сто туманів не заступлять одного мудрого“, а „світова історія твориться меншостями“. Нічого дійсно великого не осягається коаліціями, міжпартійними угрупованнями, бо сума слабих не дасть сили.*)

Стремлячи до скріплення нового авторитету, оперуючи невеличкими „ударними“ відділами („ударні бригади“ большевиків) проти більшости, Ордени великий натиск кладуть на послух і карність у власних рядах, передусім на вироблення характеру, бо якість заступає тут кількість, число. Партії виховують промовців і „спеців“ („фахівців“) для парламентарних комісій (звідціль роля адвокатів в партіях), мало журачись моральним добром, дисципліною і вихованням доросту. І якраз на це останнє великий натиск кладуть Ордени, покликані до боротьби з інертною більшістю. В промові у третій роковини маршу на Рим говорив італійський диктатор: „Дехто має за зле пануючій (фашистівській) партії, що накинута народові сувору дисципліну. Я гордий на це. Є це карність воєнного стану. Скажете мені: аджеж війна скінчена.. Я відповім, що скінчена збройна війна, але війна як конкуренція народів на арені світової цивілізації, триває далі“.**) В ім'я цієї дисципліни „авангардисти“ італійські складають присягу „йти без озву за наказами Дуче й служити справі фашистівської рево-

*) Hittler, op. cit., s. 89, 441, 577.

**) Mowy Mussoliniego, wybrał Wł. Jabłonowski, Warszawa 1927, „Mysl Narodowa“, str. 61.

люції всіми своїми силами, а де треба й кровю". Як то подібно до *vota solemnia*, до урочистих приречень в ордені Єзуїтів і як це мало подібно до церемоніялу приймання членів у партію, де вистарчає партійна вкладка, а замість характеру — нераз безхарактерність є „мило виджена“.

До утримання високого морального та ідейного рівня Ордену заведений там звичай т. з. чистки, періодичного усування негідних і нездібних членів („попутчиків“ і снобів). Звичай добре знаний і яacobінцям, які посилали своїх „зіпсутих“ членів на шафот, і наступникам Льюїолі, і Леніна, і фашизмові, і гітлеризмові (де це усування прибирає навіть остріїші форми). І — майже незнане партіям.

Ставлячи собі мету далеку, не обмежену життям одного покоління, і кладучи натиск на моральне uzдоровлення групи — пануючої, або такої, що нею хоче стати, — Орден величезну вагу кладе на виховання молоді, не лише на освіту, а власне на виховання характерів. Фашистівська, як і комуністична молодь від 4-го року життя вхоплена в партійний млин. Молодий Італієць є вже в „Балілях“, як доросла людина — в партії, як працівник — в синдикаті, по праці — в особливих забавових організаціях. А й поза ними він завше стиснутий жорнами Чину й його виховаччої праці, через пресу, вулицю, плякати, кіно, книжку. „Маси треба виховати“ — проголошує устами провідника італійського фашизму. Не підходить до них, як ті „дурисвіти, що обіцюють їм незабаром рай, лиш як суворі учителі, які хочуть його вести й загартувати для тяжких завдань, не жebraючи у мас мандатів і не шукаючи в них популярности“.*) А ті, спортові і воєнні вправи фашистівської молоді, як нагадують вони — своєю ціллю — релігійні вправи, які накладає Орден Єзуїтів на своїх членів, „щоб не охоллоло їх завзяття духа“, щоб їх не опанувала лінь.

Виховуючи молодь, перепровадив фашизм також ревізію поглядів на рідну літературу, відбираючи м. і. з рук юнацтва популярне „Серце“ Де-Амїчіса, як лектуру занадто сентиментальну, слезаво-патетичну, антифашистівську.**)

В тім самім дусі ділають большевики, і — знова — єзуїти, які величезну вагу прикладають до виховання молоді. Найповажніший конфлікт між Ватиканом і фашизмом розгорівся якраз на точці виховання підростаючого покоління. Так само, як фашизм, пропонують „чистку“ клясику рідної літератури й Єзуїти: „коли якась книга, хоч не є підозріла, але за те її автор, то не може вона стати шкільним підручником, бо інакше мрлодь полюбить автора, а тоді його повага в тім, що він твердить правильно, утримається і в тім, що він твердить неправильно“.***)

*) B. Mussolini, *Discorti Politici*, Milano 1921, ст. 71.

**) *Przegląd współczesny*, 1930, VIII—IX, ст. 328.

***) *Geschichte der Päpste*, V.

Є в цій завзятості і трохи комічного, але ще більше сміявся я, коли прочитав в однім ніби-то націоналістичнім журналі (в Черновецькій „Самост. Думці“) — передрук статті одного видатного галицького комуніста — про державність... Отвертий шлях, який заведе такого читача до „нових“ шляхів. Промах, якого рідко допускаються большевики.

Задивлений у далеку мету, виступаючи проти цілого гріховного світа, числячи на малі сили вірних, Орден мусить звертати особливу увагу на мораль своїх відділів, до яких не приймається без стажу першого ліпшого з вулиці. Відціля й щаблі партійної драбини, як би вони не звалися: баліли, авангардисти, і пр. у фашистів, піоніри і комсомольці у большевиків, схолястики, коадютори й професи у Єзуїтів.

Будучи свого роду „ударною бригадою“, відділом вибранців, Орден мусить і своїх членів ліпити з іншого тіста. Він фільтрує їх старанніше, ніж то роблять зі своїми членами партії, до яких вступається як до шинку й виходиться як з шинку, коли хочеться, часом навіть не вирівнавши рахунку. Головною ціллю членів Ордену гартувати свій характер. „Єдине, що нас в реформації цікавить (писав в 1807 Гете до Кнебля) — є характер Лютра, і це є єдине, що імпонувало масі“. Тому й стоїть на першім плані в Ордені виховання характерів — і нищення безхарактерности. В партіях даремно шукатимемо за тим усім.

Важливою рисою членів Ордену є їх ідеалізм. Думаючи про свою мету, він мусить накласти на своїх ряд суворих правил, відцуратися всього світського. В цім м. і джерело целібату. Ленін не мав жадної з тих малих слабостей, які часто гамують діло політика: ні любови, ні приязни. Ні гроші, ні жінки, ні гра не мали над ним сили. В цім — пише один історик ленінізму — була таємниця його сили і переваги над партійними шакалами, які його оточували й якими він гордив. Марат передбачав свою смерть — смерть „мученика свободи“. І був що хвилини до неї готовий. *) В тій самій цілі і церкви Єзуїтів були густо розмальовані образами мучеництва за віру, щоби звеличити приклади відваги, загірті душу новиків, сформувані ідеалістичні душі. **)

Можуть ті, що стоять на чолі Ордену, відкликатися до найнижчих інстинктів юрби, мріяти про велич і розширення території свого народу чи віри, — в глибині душі вони лишаться аскетами. Такими як напр. Тамплієри, той лицарсько-релігійний Чин, який лиш доти й існував, доки ту засаду аскетизму шанував. Юрба може думати про хліб, вони — „не хлібом єдиним журяться“, а чимсь іншим. В науці Льюїолі теж стоїть, що „наші вчинки мусимо

*) Les Pamphletes, ст. 201.

**) Revue de Paris, 15. II. 1929.

робити більше з любови до Бога, ніж в надії на нагороду, чи зі страху перед карою“.*)

Рорзбурхані Орденом маси можуть хотіти вирватися з-пекла і попати до раю, але не тими мотивами кермуються провідники Ордену.

Коли я згадаю, що новітні політичні Ордени мають, подібно релігійним Чинам, — свої однострої, чорні й брунатні сорочки чи совітські „гімнастьорки“, то тим мабуть вичерпаю, бодай в загальніших рисах, всі прикмети, якими вони наближаються до духовних Чинів і якими різняться від політичних партій.

Світогляд замість партійних параграфів, віра замість знання, непомильність й виключність замість компромісу, культ одиниці і активної меншости замість маси і пасивної більшости, прозелітизм замість підпорядкування „волі народу“, суворість для себе й до інших замість гуманітаризму, ідеалізм замість погоні за мандатами і схлібляння юрбі, нарешті цілком інші форми організаційні, — ось в чім глибокі ріжниці між тими двома типами політичних груп.

Не завше ті організації є таємні, як напр. масонерія. Ні гітлеризм, ні Єзуїти, ні фашизм — не є підземними товариствами.

Тепер питання: чому якраз тепер такий врожай на ті політичні Ордени? Тому, що повстають вони по бурях, підчас криз ідей, порядків і авторитетів.

Коли існуючі еліти розкладаються, коли втрачають старі суворі чесноти, яким завдячують колишню перемогу, коли стають поблажливими („гуманними“) супроти веденої маси і супроти себе (явища, що завше йдуть у парі), віддаючись культові вигоди, — тоді натомісць з'являються інші. Ті, що мають моральну силу, якої бракувало противній стороні. Людвіка XVI., що вмів філософувати, але не приказувати заступили яacobінці і Наполеон. Розслаблене папство підпер Льюїоля. Нервового інтелігента на троні царів заступив духовий нащадок Івана Грізного. Коли Римський парламент став дискусійним клубом без тіні влади, його розігнано лікторськими різками. Коли фарисеї зробили з храму крамничку, мусіла знайти рука з батоном, щоб випхати ганделесів зі святині.

Доконати чистки авгієвих стаснь могли лиш люди, натхнені запалом, переконанням своєї вищости, і почуттям права робити так, бажанням стягтися зі світом ворожих ідей, звязані суворими правилами Чину. Прикмети Ордену коріняться в прикметах і завданнях їх переходнової доби. Власне такою переломовою добою й є доба, в яку вступила Европа приблизно двацять літ тому.

Щойно пізніші обсерватори оцінять всі наслідки тої катастрофи, якою було завалення трьох монархій в наслідок

*) Geschichte d. Pápste, V.

війни: Романових, Габсбургів і Гогенцолернів. Багато установ нашої суспільности та ідей трималося на престижі, сили і традиції, що виходили з тих монархій, які обіймали разом до 300 мільйонів людности під своїми берлами.

Це був правдивий землетрус. З ним ідеї, на яких трималася передвоєнна суспільна будова — втратили підтримку фізичної сили і моральної поваги. Не тому, що це були якраз монархії — як готові нам суппонувати інтелігентні радикали — а тому, що були це старі, сформовані режими. В середині цього конгломерату народів, — австро-угорських, німецьких і російських, — стихії й енергії були на припоні, їх взаємні притягування й відштовхування регулювалися певними правилами і правом. Контроверзи розігравалися в рамках легальної боротьби й угоди. Бодай в середині того середньо-східноєвропейського бльоку існували правила fair play (чесної гри) між клясами, народами, церквами, одиницями, границі між моральним „личить“ і „не личить“ (fas і nefas), в ст'ані хоч і не сталої рівноваги.

По війні та рівновага захиталася, гримнули стрімголов, здавалось, незрушимої будови. Давніше, не зважаючи на критику й опозицію, все було ясно. Тепер — стало все заплутано.

Давніше знали, що є капіталізм, а що соціалізм. Тепер є соціалізм, за якого панує ще більший визиск, ніж за капіталізму; ще більше т. зв. надвартости витискається з працівника, як за панування буржуазії. Давніше капіталізм заперечував право страйків, тепер — соціалізм.

Давніше був анархічний капіталізм і пляновий (в теорії) соціалізм. Тепер — анархічний соціалізм і плянова капіталістична господарка.

Колись ясно розмежованими поняттями були — абсолютизм і свобода. Абсолютизм утотожнювався з монархією, свобода — з республікою. Тепер є свобідні монархії (Англія) з правом коаліцій, свободою преси, особистости, зборів і пр., і деспотичні республіки (напр. СССР), де одиниця є безправна, де нема ні свободи зборів, ні преси, ні голосування, ні особистої нетикальности.

Давніше світське вільнодумство протиставлялося клерикальному насильству над думкою. Тепер — світська цензура подекуди страшніша за клерикальну. Давніше юдофіл був синонімом демократа, коли жидівство боролось з абсолютними монархіями. Тепер — той синонім зник, коли жидівство бореться з нашою селянською кооперацією тут і випихає український демос з його землі на Україні.

Давніше знали — особливо соціалісти — що за мир є пацифістична демократія, а за війну — недобрі царі. Тепер виявилось, що війни між царями є дитячою забавкою в порівнанні з війнами між гуманними демократіями. Колись узброювалися, щоби уникнути нападу, війни; тепер — напр. большевики — хочуть роззброїти нації не для

миру, а щоб тим легше запалити горожанську війну між клясами. Коли, отже, давніше гаслом було — *si vis pacem, para bellum*, то тепер гаслом є *si vis bellum, para pacem!*

Колись село було сателітом міста, тепер воно прагне рівноправности з ним. Давніше місто висилало свої карательні загони на село. Тепер ми є свідками організованого наступу села на місто, як в 1918—19 в Києві і пару літ тому в Букарешті і Гельсінгфорсі.

Давніше свобода — значило свобода від держави, тепер свободу і добробут шукається в залежності від держави, в урядових посадах, пенсіях, замовленнях, концесіях і запомогах.

Давніше богом була приватна ініціатива, — тепер егати́зм, або приватна ініціатива в новітній формі — „грабь награбленнос“.

Давніше шахраї сиділи за ґратами, тепер вони стали фінансовими геніями, як Бармат і Кройгер. Давніше були сталі норми права і безправства. Нині — найбільш шановним правом стало право заїзду (Фюме, Мемель і інші). Давніше лібералізм з його свободами був силою революційною, тепер — реакційною, проти якої повстають нові революціонери, також особливі — не ліві, як колись, а праві. Колись куміром було число, маса, тепер активна меншість.

Давніше підставою економічного співжиття була вільна конкуренція світової торгівлі і засада найбільшого упривілейовання. Нині — контингенти, девізові обмеження і митне божевілля. Колись зналося менше-більше, що то є рідний край і нація. Тепер з тим стало тяжше, коли „рідні краї“ по десять разів до року міняли свою державну приналежність, коли проголошено, що якийсь край може мати за вітчину чужу столицю, як напр. Москву, столицю „всіх трудящих“, не тільки Курського Ваньки, але й Миргородського Грицька і жене́вського винаря і шанга́йського куліса.

Колись вміли розрізняти „свого“ від „чужого“ з непомилливістю пса. „Свій“ говорив по нашому, чужий — по чужому. Тепер і це переплуталося. Прийшли чужі, що говорили по нашому і переконували, що „свої“ є „чужі“, а „чужі“ — „свої“ (українізація).

Найміцніші догми захиталися, найпривичніші поняття, і незналося вже, в що вірити і кому. Світ здригнувся в підставах.

Але цей здвиг не лиш захитав привичними поняттями, він спричинив щось більше. З упадком трьох монархій, трьох консолідованих порядків, щезла разом з їх престижем і та фізична сила, яка охороняла привичні, традиційні установи і тримала в унормованих рамках боротьбу громадських

сил. Вибухла жахлива війна всіх проти всіх, оргія напрасно визволених енергій.

Давніше, чи право власності на вашу хату належало вам чи державі — рішалось пресою, виборчою карткою, голосуванням. Колиж хто це право власновільно нарушував — на те був суд. Тоді вистарчало мати на адвоката і на партійну вкладку. Але чи ці засоби вистарчають тепер, коли узброєні люди з декретом про колетивізацію викидають вас зпід власної стріхи? Чи ті старі засоби вистарчають, коли — як це було перед фашизмом в Італії — узброєні робітники гвалтом займають фабрику? Давніше можна було боронити церкву, кидаючи два гроші на тацу. Але чи тим її тепер обороните в часі, коли приходять ті, що здирають хрести з бань, а з церкви роблять кіно або забирають для свого бога?

Давніше справа соціалізації була предметом дискусій в парламентах або — пригадую — в тюремних камерах між большевиками і „дядьками“. Тепер — ця дискусія кінчиться в балці, в ярі або на Соловках. Давніше, коли партія прагнула зміни кабінету, старалася зібрати більшість в парламенті і ухвалювала вотум недовіря. Тепер для того треба робити марш на Рим, а дискутувати поза мурами парламенту.

В часи унормованих конфліктів, коли село хотіло, щоби столиця почула його голос, — то слало послів або „ходаків“ до цісаря у Відні або до Думи в Петербурзі. В 1918 р. село, щоби досягнути своєї цілі, мусіло машерувати на Київ або робити базарний страйк.

Все це очевидно вимагало від сторін, що боролися за впливи, інших прикмет, не тих, що вони мали перед катастрофою, коли існуючий порядок мав за собою престиж, традицію і фізичну силу. Упадок цього престижу і цієї сили, що викликав хаос ідей і непевність завтра, цілковито підірвав і престиж партій, як організацій політичної боротьби, висуваючи на арену — політичні Ордени: фашизму, большевизму, гітлеризму, ляповців. Інші часи, інші птахи. Інші птахи, інші пісні.

Коли захиталися в хаосі подій найпривичніші ідеї, найбільш підставові цінності нації, на місце знання мусіла прийти непохитна віра, бо вірою тяжше захитати як знанням.

Коли за привязання до думки чекали посла остріші прикрости, аніж перепад на чергових виборах (пор. забивство Радича в Югославянськім парламенті) на місце лисячої кульоарної звинности мусів прийти характер і витревалість.

Коли на місце усвяченого традиціями права війни, повернули звичаї Валенштайна й Тіллі, гуманість мусіла заступити суворість. Коли престиж, традиція, сила, усвячені віками абдикували, для їх охорони, замість старих партій,

які тільки під охороною тої сили й могли ділати, — мусіли потворитися відділи добровольців, які, як фашисти в Італії, ратували власність горожан, честь і добробут, здані на ласку долі державою, — від заливу анархії. Коли замість дрібних щоденних справ, на порядок денний виступили засадничі проблеми існування людських гуртів, — ті, що за них боролися, мусіли засвоїти залізну карність Ордену, не нібито-карність партії; мусіли мати ідеалізм, мусіли підкреслювати не кількість, лиш якість.

Так для ратування католицької церкви, захитаної ударами Віттемберського чарівника, повстав великий твір Гната Льюїолі, з метою знищити у віруючих дух сумніву, підготувати активне духовенство, взяти в свої руки виховання народу, усунувши від нього інші Чини і створити таку в своїх рядах карність, щоб їх члени добровільно корилися вибраній догмі та її носіям — *ac si cadavera essent*, мов повільне знаряддя.

Катастрофа, про яку говорю, відбилася сильно і на нас, викликавши повне замішання понять. Вирвана виром подій з рідного середовища або середовища своєї верстви, наша інтелігенція, замість голосу крові, зачала прислухуватися до тої чи іншої книжки, до модної теорії, до абстракції. Духом стала подібна до того жида, про якого оповідає Зомбарт, як про символ відіраного від життя книжного мислення. До мене до Бреслява, читаємо в того автора, прийшов якийсь один жидівський студент аж зі Східного Сибіру, в єдиній цілі „студювати Маркса“ у мене. Перебув він пару місяців і вернувся назад. Але цілий той час він зовсім не сприймав окруження, серед якого жив, ані не пізнав жадних людей, на прохід взагалі не ходив, він мабуть не знав гаразд, де він провів той час. Він перейшов через Бреславський світ, не спринявши його так само, як перейшов він через світ, з якого прийшов, і як ітиму через світ в наступні роки життя, не відчувши ані подиху його, лише з Марксом в голові“, (от як тепер ідуть большевики.) Це незрозуміння до органічного, до того, що виросло природно, є властиве жидам. „Тому, пише Зомбарт, може жид бути таким як є, але може бути й інакшим. Що льорд Біконсфільд або що Фрідріх Юлій Штадь були „консерватистами“, завдячують вони якомусь випадкові, політичній конюнктурі. Але, що Фрайгер фон Штайн, Бісмарк або Карлейль були консерватистами, — це лежало у них у крові“. *) От подібне духове „зжидовіння“ спостерігаю я серед нашої інтелігенції, як галицької, так і наддніпрянської. Селянський син, що попав до міста, здеклясований дідич-„марксист“, маломістечковий інтелігент, бувший „волосний писар“, що стояв на чолі політичної партії, фельд-

*) W. Sombart. Die Juden u. das Wirtschaftsleben, Leipzig 1911 етор. 317, 326.

фебель, з якого війна чи революція зробили міністра або провінційального отамана, — всі вони, вирвані, викорчовані зі свого природного оточення, з обсягу привичних понять і способу думання, попали зненацька у вир завзятих змагань ріжних доктрин, поставлені перед справами загально-національної ваги, над якими ані думати не звикли, ані тим менше їх рішати.

Ті, що належали до вищої кляси, засудженої на загибель, (до „малоросійського дворянства“) соромилися її ідеології. Ті, що належали до нижчої (селянства), почуваючи себе чимсь меншwartним, — не мали часу ні відваги піднести свої інстинктові привязання і відштовхання психічні до височин твердої ідеології, підпадаючи впливам кожної нанесеної, „нової“, „поступової“, розрекламованої ідеї (напр. соціалістичної), стаючи духовими викоріненцями, таким перекотиполем, якого перший ліпший вітер міг занести на те чи друге поле чужої ідеології. Як той жид Біконсфільд, що випадково ставав консерватистом, ставали й вони випадково демократами, щоби завтра опинитися серед антидемократичних большевиків, або, щоби з „загравіста“ стати „католиком“.

Поки ще існував престиж Габсбурга й російської демократії (яка гарна вона була за — царату!), так популярних у нас, і інтелігенція наша мала „ясну лінію“ — готовий кодекс понять і ідей. Колиж ті сили збанкрутували, здана на власну думку інтелігенція наша теж стратила духову рівновагу. Все стало сумнівним: Схід чи Захід? З демократією чи проти неї? Віджило нове москвофільство (комуністичне), молода наша національна інтелігенція сумнівалася, чи не є вона „паразитом на тілі народу“ (гл. Щоденник Чикаленка). Сопітський поет О Влизько,*) як і маса інших, не знав, чи змусити собі служити вороже місто, чи—впасти йому до ніг:

„Хто, — людина чи схований звір?..
Завжде байдуже до того,
Смітвсья там хто, чи боліє,
Місто у подумі люто стремить!
Сопіяшне? Хмарнее? Це невідомо!
Плакать? Сміятися? Це невідомо!
Місто мовчить!“

— говорить лише роздерта сумнівами душа Влизька, і Хвилювого, і Сосюри, і Бажана, які, замісьць у власній душі, шукали відповіді в чужого оракула.

І цей сумнів, цей комплекс „інферіорности“ (почуття своєї меншwartности), характеристичний для нашої викоріненої психічно, підпавшої під вплив чужих ідеологій інтелігенції, є старшої дати. Його зародки слідно ще перед війною, коли то ми сумнівалися у власнім праві, не знаючи, чи

*) „Молодняк“, 1927, VIII, „Місто“.

нам, знесиленим журбою,
роздертим сумнівами, битим ствдом,

чи нам провадити нарід на ясніший шлях... Коли то ми сумнівалися, чи масмо право накидати йому свої ідеї бо хтож вгадає, куди йде еволюція?

Небезпечно ставати в сушір
Діл природних бігові,
Легко власний свій забаг подать
За веління Бгови...

Але старі ще вірили бодай в автоматичність „поступу“ і в остаточну перемогу демократії, числа, та що „чоловіцтво“ переможе „звірство“ у світі. Їх епігони і цеї потіхи не мали. Вони лиш, коли їм говорити про органічність ідей та про їх відірвані теорії, не звязані з нашим ґрунтом, ні з традиціями, вони лиш здобуваються на твердження, що не вільно безкритично пересаджувати на наш ґрунт чужі доктрини. — Але про марксизм, парламентаризм і прочі теж чужі доктрини вони мовчать, бо не з життя черпають свої мудрощі, лише з поживклих листків перестарілих книжок.

Як жахливо-тупо „працює“ напхана чужими доктринами, думка нашого партійця-інтелігента, виявлена з почуття органічного звязку з окруженням і фактами, — ось, в додаток до розважень Зомбарта, — мала ілюстрація: з оповідання сільської вчительки на Україні — „Часом діти питають: „чому ми голодні і босі й роздягнені, а он — пани в капелюхах і все забирають?“, — „Деж пани, запитую суворо, у нас панів тепер нема. Оті, що в капелюхах і з портфелями, то — совітські робітники„. „Щось вони дуже скидаються на тих панів, що про них нам розповідають наші батьки“ — кажуть діти. Вони мають рацію, але я мушу говорити те, що приказано“.*)

Учителька ширить оті ідеї (інтернаціоналізму, братерства), хоч і всуперч фактам — але з мусу. Але скількиж то є в нас інтелігентів і по той і по цей бік кордону, які ширять ті самі ідеї просто з глупоти. Органічно, кровно звязана з землею і окруженням, українська дитина — в наведеном прикладі — розумує з фактів життя: коли ті зайти ліпше вбрані („в капелюхах“) і, не питаючись, в нас „все забирають“, значить це пануюча верства, це — „пани“. Напханий відірваною книжковою мудрістю інтелігент розумує інакше: в книжці написано, що за соціалізму „нема панів“, значить вони й не можуть бути на селі. Коли тому перечать факти, тим гірше для фактів, бо соціалісти — як стоїть у Маркса — можуть бути всім тільки братами, не панами. Їх розум — як у того жида, Зомбарта, не цікавився ні окруженням, ні людьми, „не відчуваючи ані подиху життя“, розумував лише мертвою буквою мертвої книги. В однім випадку — інстинкт самозбережіння, в другім — у пар-

*) „Тривуб“, 1932, 10. VII.

тійців— відгомін викутих замолоду і неперетравлених шпаргалів, які не можуть вже бути компасом в тій анархії думок, що є характеристичною прикметою наших часів.

А як раз тепер прийшов час, жорстокий час жорстоких фактів, коли навіть неоформленим мозкам наших вічно хитливих скептиків зачала дивною видаватися наука мертвих книг.

І от тоді наступив хаос і сумнів, якому безрадне покласти край наше партійництво, бо не вилізло з під впливу мертвлячих старих доктрин, ані навчилася самостійно думати і приглядатися фактам життя. Клястися на старі книжки вже не йшло, бо факти з них глузували. Але вивести свою мудрість з фактів, оснувати на них, як ті діти — піти проти „святої“ книги — теж не випадало! Ось так опинилися наші бувші демократи, драгоманивці і соціялісти, „роздерті сумнівами, биті стидом“ — як той Буриданів осел між сіном і соломою, безрадне й безчинні перед великими проблемами сучасности: село чи місто? Націоналізм чи інтернаціоналізм? Число чи якість? Сумнів, розум чи віра? Капіталізм чи соціялізм? Демократія чи авторитарність? — Без догми, без компасу, без віри молотять їх часописі ці проблеми, не знаходячи виходу.

Трагедія цих людей стала трагедією нашого партійництва взагалі, трагедією партії, як типу організації, в добу, коли сама дійсність накидає інші форми групування — ті, які я означив словом Чин, Орден.

Партії захвалюють „розум без віри основ“ .. Але в добу, де всі національні цінности є під обстрілом фанатиків тої чи іншої віри, коли наші цінности обезцінюється, коли чуємо про нас без нас: про „Схід Європи“, „Евразію“, СРСР і про те, що *Rutheni pondum sunt maturi ad regendum*, в такий час, не хитливий під доказами нібито-льоґіки розум, лиш бездоказова віра вратає ті цінности від загибелі.

Партії відкидають „догматизм“, партії кажуть: „Я визнаю свої невдачі й помилки і кажу: буду й надалі міняти спосіб і засоби досягнення мети, буду мати невдачі і робити помилки“, *) але в нашу добу ця прінципова безпрінципність веде тільки до приймання всякої нової противної догми. всякого зявища, що переконує тих „розумовців“ не силоюльоґіки, а силою факту, до паніки... „Хай живе демократія!“ Керенський упав? „Кінець демократії!.. Хай живуть Совіти! Хай живе українізація, не самостійність, ми помилялися!“... Зі Совітами зле? Шубовств в другу скрайність. „Ревізія нашої політики. Ми помилялися!“ Не йде за тим громадська думка? „Назад, ми пожартували, ми помилялися!“... Фунт поточився в діл і в Женеві двацять трупів? „Ми помилялися, таки кінець капіталізму!“ — і т.д., без кінця, чу-

*) Винниченко, Поворот на Україну. Накл. групи укр. соц. молоді „Вільна Громада“, Пшибрам, 1926.

тева гістерика у людей, які — так ненавидять емоції і так ніби то кермуються „холодним розумом“, якого їм в дійсності брак: і холодного, і гарячого.

Серед цього політичного канкану не партії з їх виправдуванням „помилко“ і панікерства, а Орден з його догматизмом, з його почуттям непомильності, дає силу, не хитаючись у вірі і не впадаючи в паніку, глянути в вічі кожній несподіванці, як не захитавшись у вірі, глядів на пишний Вормський собор убогий віттемберський чернець.

Партії в наші часи стрічають проти себе сили, які претендують на „виключне визнання“, на „цілковиту перестанову цілого нашого життя в імія своїх поглядів“, а вони живуть оманюю, що оту виключність дається „зашептати“ льогікою і розумом. Партії говорять: „щоб була дума і воля єдина“, але при тім кладуть натиск на єдина, а не на те, щоб була „дума і воля“, бо обєднана бездумність і безвольність — дасть стільки, скільки й необєднана. Для того не мають відваги вибору, для того страхаються стратити прихильність мас, уникаючи висувати хоч слушну, але ще не знану загалові ідею. Для того уникають відповідальности, шукаючи завше думки загалу і для того якраз тратять популярність серед того загалу в наші часи, коли маси шукають не консультантів, а провідників.

„В тяжкій боротьбі з долею рідко програє той, який найменше знає, лиш завше той, який із свого знання витягає найслабші консеквенції і найдурніше обертає їх в діло“.*)

Партії будують на механічнім числі, на інертній масі, на кількості голосів, не на якості їх, на „єдинім фронті“. Але в добі занархізовання думки і підміновання традиційних переконань, важніше не єднати в одну какофонію протилежні слабкі думки, лише викувати з них одну, міцну, важніше не маханічний злепок безбарвних думок і безхарактерних „характерів“, лиш невеличкий числом, але твердий віро Орден.

Партії „проти дюдей клерикального способу думання, для яких існують абсолюти.“***) Але в часи ідейного хаосу непевности і розкладу, люди без абсолюту стають людьми без компасу. Тим менше стануть вони атракційним осередком розпорошених енергій, притягуваних тепер іншими, чужими центрами, тими, з яких промінює оте бракуюче нам „клерикальне“ почуття непомильності і нерозіджена сумнівами вір'а

Партії проти нетолерантности думки й суворих правил в своїй середині, проти каранья дезертирів, проти дисципліни. І тому в нашу критичну добу, де стільки є, як ніколи, спокус — є стільки в їх рядах таких, що „помиляли-

*) „Mein Kampf“, s. 453.

**) В. Вьяначенко, цит. брошура.

ся“ або хочуть помилятися; що з одної партії приступили до другої, щоб потім вступити до третьої, з віковичним — викликаним безкарністю — оправданням: *ergare humanum est*. І тому так багато в партії людей, що вірні їй лише доти, доки вона їм забезпечує мандат або виборчі фонди.

В наші часи захитаних переконань і зміцненого натиску світу чужих ідей, коли нема жадного „помиленого“ (такого, що „помилився“) без авреолі ідейности, коли єретики числиться тисячами, потрібна не нібито-карність партійна, а залізна дисципліна Ордену, яка не лиш на папері тягне до відповідальности за кожний фальшивий крок і — навіть за „помилки“. Лише та дисципліна здолає створити не потульну отару з партійним квітком, а твердо спосний гурт однодумців; людей віри, не — підкреслюю це — солом'яного вогню, людей світогляду, не — підкреслюю це — верхоглядів, людей, що виробляють собі той світогляд напруженою працею, днями, ночами, роками.

Катастрофа, що її викликала війна, упадок традиційного порядку в Середній і Східній Європі, кинув нас разом з іншими 300 мільонами бувших підданих Габсбургів, Романових і Гогенцолернів у вир незнаної доти ідейної і всякої іншої боротьби, в вир хаосу, з якого треба наново кувати нові догми й нові доктрини й надати їм новий престиж. Не партіям зробити це. Уклад понять, що спирався на силу австро-угорської монархії і престижі всеросійської демократії розпався. З темряви історії стараємося ми вигребти поховані під тими руїнами власні традиції, щоби зцементувати ідейно націю. Напотикаючись на шалений опір ворожих енергій і сил.

Чи перебороти ці енергії, чи надати престиж власній традиції, чи створити нове загально-національне „вірую“, незмінне і недопускаюче ересей і їх караюче, чи вийти з хаосу мінливих думок — здібні партії? Чи розв'язати ділеми — села й міста, пролетаряту й селянства, кляси й нації, націоналізму й інтернаціоналізму (з усякими братерствами), соціалізму чи індивідуалізму, економіки продукції й економіки розподілу, свого й чужого, чи є ми „матурі“ чи не є, безрозумного „розуму“ чи розумної волі, ділему гуманітаризму чи карности, маси чи проводу, — чи здібні партії? Чи зневірену, розбиту, розідрену плитким критицизмом, розшарпану ріжними демагогічними ідеологіями думку — здібні злітувати партії? Чи здібні натхнути її тою завзятістю і вірою, якою натхнув своїх „залізобоких“ Кромвель, своїх адельтів Ленін чи Гітлер, своїх учнів Льюїоля, — чи здібні створити нову людину?

Ні, ні, і ще раз ні! Знаком часу є віра, не сумнів, догма, не партійна „програма“, характер, не число. Живемо в світі нових, зовсім нетолерантних світоглядів. В такі часи, „пересякнутий пекельною нетолеранцією світогляд зможе

зломити тільки перенятя тим самим духом, боронена тою самою сильною волею, але чиста в собі правдива ідея“.*)

У Ле-Бона читаємо, що „ментальну стабілізацію“ в людини і в їх групі може витворити лише „приняття якоїсь гарячої віри“ (як свідчать нпр. початки реформації у Франції), лише ця остатня дає думці сталий напрям і інтенсивність. Ось це і є зміст і суть цієї статі. „Коли стільки умів тепер впадають в неміч і непевність, то тому, що не знайшли ще містичного ідеалу, досить сильного, щоби опанувати їх.**) В наші часи розгардіяшу такого ідеалу не посідає жадна політична партія, вже існуюча; не матимуть її і ті, які думають тепер закладати мудрі по шкоді пізні Івани.

Мати відвагу вибору між різними думками і почуття непомилности, бажання дати не нову програму, а нову людину — пана хаосу, — новий ідеал може лише угруповання типу Ордену, Чину.

Чи всім вказуємо до нього стежку? Ні, це не є рецепта для масового ужитку. Тому і відповідаю: „могій вмістити, да вмістити“. Потім, коли оті пробоеві еліти створять стрижень нової думки і тип нової людини, потім до них прийде більшість—з подиву, з побоювання чи зі снобізму, тоді і маса переконається, що — „цим побідиши“. На разі ні...

Тому і на питання чиж партії зникнуть, відповім: мабуть ні. Але гадаю теж, що без тих Орденів і сект, релігійних і політичних (як свідчить історія, від якої ніхто не вчиться), — що без них не перетревалиби до наших днів багата з установ та ідей, яких вони в свій час підняли ратувати. Певно, що Тецелі не охоронилиби від упадку папський Рим, ні Джоліті Рим королівський.

Партії імовірно існуватимуть і далі, роблячи й далі те, що тепер. Але не вони загартують дух загалу, не вони вратують zagrożені традиції, не вони скристалізують думку поколінь, не вони випростують моральний хребет громадянства, не вони нададуть новий блиск і атракцію її правдам, не вони викорчують так глибоко закорінений у нас комплекс „інферіорности“...

Лише те, що я назвав Орденом (колиб він повстав) здолає клепати наші „зівялі серця і сумління“ тяжким молотом своєї догми. Лише його сталь перейде нам по серці „мов розпаленим дротом“. Лише він зєднає не недовірків, а віруючих коло свого символу. Лише він—в цім безладі думок — надасть нашим давнім традиціям страчений престоїж.

*) „Mein Kampf“, ст. 507.

***) Le Bon, Bazes scientifiques d'une Philosophie de l'histoire.